

M

138.522

EMLÉKEZÉS
GRÓF KLEBELSBERG KUNÓ
ELNÖKSÉGÉRE

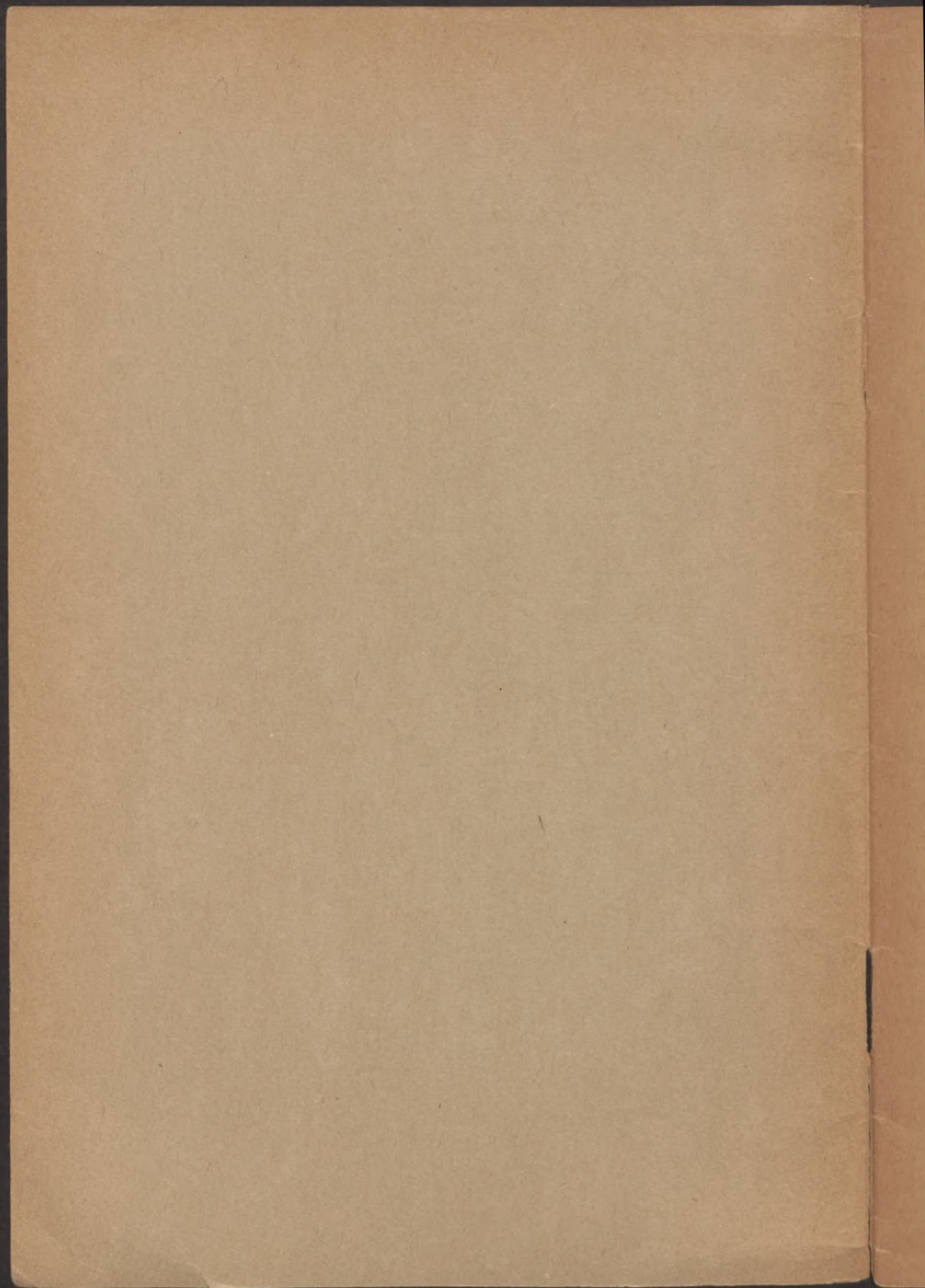
ÍRTA

DR. DOMANOVSKY SÁNDOR

Különnyomat a Századok 1942. évi 9—10. számából

BUDAPEST, 1942

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA

*Laskerich Ferencnek
barátságilag
Sándor*

EMLÉKEZÉS
GRÓF KLEBELSBERG KUNÓ
ELNÖKSÉGÉRE

ÍRTA

DR. DOMANOVSKY SÁNDOR

Különnyomat a Századok 1942. évi 9—10. számából

BUDAPEST, 1942

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA

M 138522

Országos Széchényi Könyvtár

Leltári szám:

V1329- 13.217/1963

Tíz év arasznyi idő, de a mai kor perspektívájában fejlődésben és gondban többet jelent, mint azelőtt félszázad. Ha azonban ma Klebelsberg Kunó grófról akarok emlékezni, mint a Történelmi Társulat elnökéről, negyedszázadra kell visszatekintennem, hogy tizenötéves elnöki működését méltathassam. Nagy idő ez a feledés fátyla mögött, amelyet az azóta átélt sok gond és küzdelem sűrűbbre szőtt, mint bármikor azelőtt. Klebelsberg Kunó gróf eszmevilágáról és törekvéseiről már szóltam egyszer, 1935-ben, az emléket őrző bizottság ülésén. A mostani évforduló alkalmából politikáját és jelentőségét szép könyvben méltatta Huszti József. Más oldalról akarom tehát megvilágítani a tárgyat. A cselekvő embert tetteiben, tervezgetéseitől a küzdelmeken át alkotásaiig akarnám végigkísérni, leszállni az ideák szférájából a föld göröngyeire, por, sár és verejték közé, ahol az ember harcait vívja és megmutatja, hogy kicsoda. Természetesen csak Társulatunk működésének szűkebb színpalai között.

*

A Magyar Történelmi Társulat a XX. század első évtizedében anyagi válságba jutott. Az évtized végén fizetési kötelezettségeinek teljesítése már nehézségekkel járt és egyes kiadványainak jelentékeny tételeit évről-évre a következő esztendőre kellett átvinnie. Közel 12.000 koronányi adósság gyülemlett föl. Amikor 1909. szeptember 26-ikán Thaly Kálmán első alelnök meghalt és az év végére Zsilinszky Mihály ügyvezető alelnök is lemondott, az új elnökségre nehéz föladat várt. Csánki Dezsőt még 1909. december 2-ikán rendkívüli közgyűlés választotta Thaly helyére, Zsilinszky helyére pedig 1910. márciusában Fejérpataky László került. Az ügyvezetést Csánki Dezső vette át s így ismét erős kézbe kerültek a Társulat ügyei, amelyek Szilágyi Sándor 1899 elején bekövetkezett halála óta egészen szét-esőben voltak. Azóta nem volt senki, aki a Társulat egész

életét és minden ügyét áttekintette volna s az általános irányvonal elveszett. Az egyensúly helyreállítására az új vezetőségnek le kellett térnie a hagyományos útról. A Társulatot ugyanis egyes kiadványai nagyon megterhelték. Ilyen volt mindenekelőtt a Társulat félszázados jubileuma alkalmából Bányai Károly szerkesztésében megindított névmutató a Századok anyagához, amely egészen elhibázott alapon tíz-tíz év anyagát külön-külön kötetben kívánta földolgozni s ezt oly részletességgel tette, hogy a sok pénzt igénylő repertórium túlnyomólag henye, értéktelen anyaggal valósággal használhatatlanná lett. Ezt a vállalkozást a már sajtó alatt lévő első kötet után meg kellett szüntetni. De kénytelen volt lemondani a Társulat a Történelmi Társulat megjelentetéséről is. Ez a folyóirat folytatása volt az Akadémia Magyar Történelmi Társának s az Akadémia jelentős, évi 3500 koronányi segélyével jelent meg évi négy füzetben, folyóiratszerűen. Nagyrészt levéltári kutatások anyagát közölte és földolgozásai is csak félföldolgozásoknak voltak mondhatók. Új formájában azonban beleesett abba a hibába, hogy közléseit a kor kívánalmainak már meg nem felelő „levéltári kalászatok“ rendszerében annyira elaprózta, a publikált anyag rengetegéről annyira nem adott semmi áttekintést, hogy a céhbeli historikusok sem igen tudták sok hasznát venni s jórészt csak a régi kuriozumokat kedvelő dilettánsokat elégítette ki. Kiadása évről-évre tekintélyes terhet jelentett, amelyet a korábbi megtakarított pénzekből, a gyűjtött tőkéből kellett fedezni. A Társulat tehát 1911-ben fölmondta az Akadémiával kötött megállapodását s így ez a folyóirat ezzel az évvel megszűnt. Ezen felül azonban a Századok terjedelmét is évi 10 nyomtatott ívvel csökkenteni kellett. Bármily sajnálatosak voltak is ezek a rendszabályok, a Társulat ennek köszönhette, hogy két év alatt tisztázta vagyoni helyzetét és ismét erősebben hozzájárult föladatainak komoly megoldásához. Új perspektívák nyíltak meg Thallóczy Lajos elnökké választásával az 1903. év végén. Thallóczy az alaptőke gyarapításával akarta a Társulat jövőjét biztosítani és ezért arra törekedett, hogy előkelő összeköttetéseit fölhasználva, mentől több alapító tagot nyerjen meg a Társulatnak. Amikor Ferenc József király alapítványát jelentette be, ez megindította az alapító tagok tömeges belépését. A Társulat vagyona, amely 1912-ben 135.000 korona volt, rövid három évi elnöksége alatt 200.000 koronára emelkedett, úgy látszott tehát, hogy a Társulat új virágzás előtt áll, amikor 1916. december elsején Thallóczy a hegyeshalmi vasúti katasztrófa áldozatává lett.

A Társulatban akkor erős hangulat alakult ki Csánki Dezső elnöksége érdekében, aki néhány év előtt nyugodt és erőskezű vezetésével a Társulatot kimentette a válságból és Thallóczy megválasztását is kezdeményezte. Csánki azonban ezzel a törekvéssel határozottan szembeszegült, továbbra is az ügyvezetést akarta kezében tartani és olyan elnököt keresett, aki nagy tekintélyével sikeresen képviselhesse a Társulat érdekeit kifelé.

Több, a politikai életben szereplő név került szóba a nélkül, hogy bármelyikkel szemben is melegebb érdeklődés nyilvánult volna meg. Csánki azt az elvet hangoztatta: nem lehet az a cél, hogy a Társulat elnökének címével valamely előkelőséget dekoráljon, sem az, hogy a Társulat akarjon tündökölni az illető nevével, a Társulatnak olyan elnökre van szüksége, aki tud is, akar is a Társulatért kiállni. Néhány nappal Thallóczy halála előtt, 1916. november 21-én szűk körben és csendben egy ünnepélyes ülés zajlott le, a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet jelképes megnyitása, amelyen József Ferenc főherceg úr öfensége mint az intézet védnöke mondott megnyitó beszédet. Az új intézet mozgatója a vallás- és közoktatásügyi minisztérium államtitkára, gróf Klebelsberg Kunó volt. Az új intézetet a történelemmel, főleg a bizánci-magyar és török-magyar kapcsolatok kutatásával, klasszikus és keresztény archaeológiával, Bizánc és az Iszlám művészetének történetével, végül a keleti, elsősorban a török-magyar összehasonlító nyelvészettel foglalkozók helyszíni munkájának előmozdítására szervezték. Ez a koncepció egészen újszerű volt nálunk, ahol még a kultuszminisztériumban is gúnyos fölényel iparkodtak minden tudományos kutató törekvést elutasítani és hasonló kulturális igények fölvetésével — különösen a szellemtudományok terén — alig mert bárki is előállani. A konstantinápolyi intézet igazgató tanácsának tagja lett Csánki is, aki a fenséges úr elnöki megnyitóját elkérte a Századok részére. Ez teremtette meg az első kapcsolatot Klebelsberg gróf és a Társulat elnöksége közt. Néhány rövid beszélgetés hatása alatt merült föl a gondolat, hogy Klebelsberg volna az a férfiú, akire a Társulat leginkább építhet, aki a legmegfelelőbben tudná vezetni a Társulatot. Fejérpataky László érintkezésbe lépett Kollányi Ferenc pápai prelátus, jáki apáttal, a választmánynak azzal a tagjával, aki a Julián-egyesület révén Klebelsberggel közelebbi kapcsolatban volt, majd őt kérte föl az elnökség, tájékozódniék affélől, vajjon vállalná-e Klebelsberg ezt a tisztelet. Az igenlő válasz nagy örömet keltett s ámbár

Klebelsberg grófot a Társulatban kevesen ismerték, az elnökség nagy melegséggel készítette elő a választást. Amikor a hivatalos jelölt neve ismeretessé vált, sokan megütköztek ezen a terven. Egy-két hírlap is hozzászólt az ügyhöz és Andrássy Gyula gróf megválasztása érdekében emelt szót. Mégis az 1917. február 16-án megtartott rendkívüli elnökválasztó közgyűlés a leadott 86 érvényes szavazat közül 84 szóval gróf Klebelsberg Kunót választotta meg. A választás eredményének hírért küldöttség vitte meg a grófnak s a küldöttség tagjai Csánki Dezső és Fejérpataky László alelnökök, Lukinich Imre főtitkár, Kollányi Ferenc és Illés József igazgatóválasztmányi, gróf Teleki Pál alapító tag és jó magam, mint a Századok szerkesztője voltunk.

Az új elnök két hónappal utóbb, április 26-án az évi rendes közgyűlésen foglalta el elnöki székét. Első megnyilatkozását nemcsak Társulatunk, hanem az egész magyar tudományos világ feszült érdeklődéssel várta. A terem minden zuga zsúfolásig megtelt az előkelő érdeklődőkkel. Parlamentben aligha érhet el beszéd olyan sikert, mint amilyet Klebelsberg Kunó gróf elnöki megnyitója ennek a csendes, hangos tetszésnyilvánításra kevésbé hajló, tartózkodó közönségnek körében elért. Előadását minduntalan megszakította a taps, sőt a helyeslő fölkiáltás, és a megnyitó befejezése után az egész közönséget átható, felemelő érzés lett urrá a teremben. Esemény volt ez a bemutatkozás az akkori háborús időkben. Ezután évről-évre nagy vonzást gyakorolt a tudomány iránt fogékony közönségünkre a Társulat közgyűlése, amelyre valósággal tódult a publikum, hogy hallhassa Klebelsberg szavait.

1917 áprilisában még nem ülte meg a lelkeket a nyomasztó kétség. Katasztrófának éreztük a háborút, de nem gondoltunk arra, hogy az eredményében is katasztrófálissá válhatik. Klebelsberg a megpróbáltatáshoz fűzte gondolatait: „Nyugodtan és derűsen nézünk a jövőbe — mondotta —, mert történetünkben tudjuk, hogy a megpróbáltatások, sőt a katasztrófák minálunk tüneményes fejlődésnek, csúdas fellendülésnek kiindulópontjai voltak.“ „Tele van a levegő alkotási vágygal.“ „Olyan óriási a szenvedett kár, hogy hatalmasat kell alkotnunk, ha nem csak pótolni, hanem fejlődni is akarunk.“ Az eljövendő béke feladatairól gondolkozva, „magyar alkotások után sóvárgott“. Ehhez az alaphanghoz kapcsolta azt a tételt, hogy a modern korszak óriási méreteit csak szervezetekkel lehet átfogni. „Amire korábban elég volt a lelkes és tehetséges emberek egyéni vállalkozása, abból ma már igen sokat csak szervezetek

láthatnak el sikeresen.“ Szót emelt az ifjúság tanulmányainak zavartalan biztosítása és főképp tudományos továbbképzése érdekében. Néhány szóban benne volt már ebben a beszédben az ösztöndíjügy, a külföldi kollégiumok alapítása — a történettudomány szempontjából különösen Konstantinápoly, Róma és Bécs jelentőségének hangsúlyozásával — és egy belföldi történeti intézet gondolata „a történelem segédtudományainak és a történeti kutatás módszerének teljes és gyakorlati elsajátítására“. E közben hangzott el az az azóta sokat idézett mondása: „Aki népoktatást szervez, az szórja bőven a művelődés magvát a nép széles rétegeinek televény földjébe, mint a magyar magvető. Aki tudósnevelés körül törődik, az legyen orchidea-kertész, foglalkozzék minden cseréppel külön-külön.“ Ez utóbbi téren az egyetemi segédszemélyzet ügyének máig is megoldatlan rendezésétől várta az eredményt. „Hozza meg az eljövendő béke a kulturális javak legnagyobbikának, a magyar tudományosságának a várva várt általános föllendülést.“ Ezekkel a szavakkal zárta be beszédét, hangoztatva, hogy túlságos jelentőséget tulajdonítunk a politikának: „Né a politizálás, hanem a közegészségügyi, kulturális, tudományos és irodalmi, közgazdasági és szociálpolitikai alkotás legyen az új nemzedék eszménye.“

Ebbe a kultúrpolitikai perspektívába beállítva jelölte meg az utat, amelyen a Történelmi Társulatot vezetni kívánta. „Társadalmunk szintje lassan és fokozatosan emelkedik — mondotta — s nem jól tenné a tudomány, ha a történelem iránt érdeklődő, de még fejletlen közönséget a dilettantizmusnak szolgáltatná ki.“ E részben a jelentéktelen részletekbe való elmerüléstől, a túlságos specializálódás egyoldalúságaitól félt. A XX. század szintetikus szelleme nevében az apró-cseprő melléktémákról a sarkalatosakra irányította a figyelmet. Nagy tisztelettel a XVIII. század másoló-gyűjtő tudósai iránt, ő is az anyagpublikációt tartotta a társulati tevékenység sarkpontjának, de ebben is a lényegesre akarta összepontosítani az erőket. Sajnálattal állapította meg, hogy mennyire nélkülözzük „a modern kort közvetlenül megelőző időnek, Buda 1686-i visszafoglalásától az 1848-i szabadságharcig eltelt korszaknak emlékét.“ E kor közjogi, kulturális és közgazdasági törekvéseiben mai közéletünk közvetlen előzményeit tűzte ki föltárandónak, amelyek nélkül viszonyaink és intézményeink igazán meg sem érthetők. Rámutatott Kollonich Einrichtungswerkjére, a nagy német telepítésekre, a neoacquistica commissio munkáira, az úrbérrendezésre és a reformországgyűlések „rend-

szeres munkálataira". Ezen a nyomon akarta a munkát megkezdeni. Az újkor töménytelen anyagából „a lényegest, a valóban becsest és jellegzetest” akarta közreadni. S hogy e munkának ne csak a szaktudós lássa hasznát, a publikációkkal össze akarta kapcsolni a földolgozást is, bevezető tanulmányként, többkötetes sorozatokban külön kötetben.

1917-ben még csak a kiadványsorozat korát és főirányvonalát jelölte meg. Következő évi elnöki beszédében már részleteiben is készen állott a terv. A „Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai” című kiadvány körvonalai már kialakultak, a költségek fedezésére pedig Klebelsberg már 116.713 K tőkét és a vallás- és közoktatásügyi miniszter részéről évi 7500 K segílyt jelentett be, ami az akkori számvetés mellett évente két kötet megjelenését látszott biztosítani. Sőt Károlyi Árpád és Szekfű Gyula kezdeményezésére egy másik sorozat terve is fölmerült „Diplomáciai Források Magyarország Újkorai Történelméhez” címen, amelyre külön 31.000 K-t gyűjtött össze. Megvolt tehát a remény, hogy ebből a sorozatból is fedezve van két kötet megjelenetése, a kutatási és másolási költségekkel együtt.

Az 1917. évre esett a Társulat 50 éves jubileuma, amelyre nagy előkészületek történtek, a nyomasztó háborús viszonyok miatt azonban az ünneplések elmaradtak. Társulatunk történetében mégis messze kimagaslik ez a jubileumi év, nem ünnepségekkel, de komoly, megfeszített munkájával, amely a Társulat fejlődését új irányba terelte. Már az 1917-i elnöki megnyitót lázas munka előzte meg. A Társulat beavatott köreiből nem volt titok, hogy az új elnöknek milyen nagy tervei vannak. A kultúrpolitikai vezetés teljes tervtelensége és tudományos kérdésekkel szemben tanúsított abszolút megnemértése miatt tétlenségre kárhoztatott és gúzsba kötött erők egyszerre fölszabadultak. Megéreztek az új áramlat üdítő és termékenyítő hatását. Minden tehetség és alkotó akarat mozgásba jött és mint a tavaszi hajtás ellenállhatatlan erővel tört utat magának. Az új elnök szinte mindennapos összeköttetést tartott fenn Csánki Dezső ügyvezető alelnökkel, Lukinich Imre főtítkárral és a Századok szerkesztőjével. Baranyai Béla a levéltári anyag alapján összeállította a főkérdéseket, amelyek elsősorban érdemelnék meg a földolgozást. Az elnöki megnyitó elhangzása után megindultak a szélesebbkörű megbeszélések. Ámbár maga az elnökség is arra törekedett, hogy történeti kutatásunk használható erőit Klebelsberg gróffal kapcsolatba hozza, a döntő tényező mégis az volt, hogy maga az elnök mentől közvetlenebb kapcsolatot akart teremteni mindenkivel, aki

az új tervek megvalósításában számba jöhetett. És mindenki őszinte bizalommal és várakozással telt örömmel fordult feléje. Otthon az íróasztalok mellett és a levéltárak és könyvtárak kutató termeiben megélénkült a munka, a zöld asztal mellett pedig folytak a megbeszélések, amelyek előtt Klebelsberg gróf saját otthonának dolgozó szobáját is megnyitotta. Hivatali munkájának bevégzése után esténként sűrűn kereste föl az ügyvezető alelnököt és a Századok szerkesztőjét és mielőtt reggel hivatalba indult volna, gyakran fogadta őket otthonában egy-egy aktuális részletkérdés megbeszélésére. A bécsi levéltári anyag földolgozásának kérdése Bécsbe is elvitte, ahol Károlyi Árpáddal, a bécsi állami levéltár igazgatójával, valamint Szekfű Gyulával és Eckhart Ferenczel tanácskozott a megoldás lehetőségeiről. Ezenközben öltött először testet a konstantinápolyi követjelentések és a velencei dispaccik — a köztársaság bécsi követjelentései — magyar vonatkozásai összegyűjtésének terve, amelyeknek a „Diplomáciai Emlékek” sorozatában kellett volna kiadásra kerülniök. Utóbb ez a terv „Török-kori Kútfők”-ké bővült ki. Ugyancsak a bécsi út tárgyalásai-val lépett előtérbe a bécsi történeti kutatóintézet mikénti megszervezésének gondolja.

Míg a bécsi tervek még csak magból szöktek ki, az elsőszülött gyermek: az Újabbkori Források már kialakították szervezetüket. Klebelsberg nemcsak vallotta azt, hogy „a magyar nemzetre most nem ünnepek, hanem dolgoz hétköznapiak várnak”, de meg is valósította ezt a jelszót a Társulat életében. A sokágú előkészítő munka eredményeként kialakult az a szabályzat, amely Klebelsberg grófnak legszemélyesebb munkája s a munka irányítását és alapelveit, valamint az egyes szervek kötelességeit, szóval mindazt, amivel a munka színvonalát biztosítani kívánta, szigorúan meghatározta. Az április 25-i közgyűlés megnyitó beszédében már felsorolta azokat az osztályokat, amelyeket a vállalat irányítására alakított intézőbizottságban nemcsak a vállalat tagolására, hanem a munka különböző ágainak szakszerű ellenőrzése érdekében is szervezni akart. Akkor négy ilyen osztályról volt szó: 1. általános történeti, 2. közigazgatási, 3. vallási, művelődési és művészeti, 4. társadalmi és gazdasági. Az utóbbit azonban a végleges megvalósításnál külön társadalmi és külön gazdasági osztályra választotta szét. Ezen az alapon 1918. június 3-án a „Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai” vállalat intézőbizottsága József Ferenc királyi herceg úr öfensége védnöksége alatt megtartotta alakuló ülését és megválasztotta bizottságait.

Ezzel le volt fektetve az alap. A „Törökkori Források” szabályzatát már mutatis mutandis lehetett megalkotni s a részletek meghatározásában rá lehetett térni azoknak az utasításoknak megszerkesztésére, amelyek az egyes munkatársakat voltak hivatva útbaigazítani az anyag kiválasztásának szempontjairól, a közlésnél követendő elvekről, a közölt szövegek megállapításáról, a szövegben eszközölhető módosításokról, az alkalmazandó helyesírásról és jelekről, az egyes közölt darabok közlési módjáról és a hozzájuk fűzendő magyarázatok szempontjairól és technikájáról, az értekezésszerű bevezetés mikénti szerkesztéséről és a munka használhatóságát szolgáló mutatók készítéséről.

Ez nem volt könnyű föladat. Alapul szolgálhatott ugyan a Tudományos Akadémiának a középkori latin források közlésére nemrég kidolgozott szabályzata, amely azonban főképp a szöveg helyesírási kérdéseit, továbbá a rubrumokra és a mutatókra vonatkozó utasításokat tartalmazza. A tervezett újkori publikációnál azonban egészen más problémákat kellett megoldani. A legnehezebb volt a kiválasztás minkéntje. Az újkori forrásanyag nagy bőségénél arra kellett szorítani a középkori közlések részletességéhez szokott kutatókat, hogy az anyagnak csak döntő fontosságú iratait válogassák ki s az azonkívül szükséges mozzanatokét kivonatos alakban — legföljebb szószerinti idézetek beiktatásával — lehetőleg az iratot megelőző és követő magyarázatokba szorítsák bele. A földolgozandó tárgy szerint ennek a megválogatásnak és másodsorba szorításnak azonban igen különbözőkép kellett történnie. A másodszori iratok közt is lehettek olyanok, amelyeknek teljes terjedelemben, de nem önálló számként való közlése volt kívánatos. Levelezéseknél és vitáknál a másik fél írása nélkül egy-egy irat alig volt megérthető. Minthogy pedig olvasóközönségünk aránylag vékony rétege mellett figyelemmel kellett lenni, hogy a Társulat új kiadványának mentől több érdeklődőt szerezzen, az élénkítésnek és érthetőségnek erről az eszközéről nem lehetett lemondani, de azt olyan keretek közt kellett alkalmazni, hogy a tudományos színvonalnak ne váljék kárára. A későbbi tapasztalat is igazolta, hogy ez volt a legnehezebb elvi kérdés, amelynek sok munkatárs — a velejáró nagyobb munka s a megszokás miatt — alig tudta magát alávetni. Nagyon fontos volt az is, hogy a bevezető tanulmányok a kérdés tudományos összefoglalásával a problémát dolgozzák föl s ezzel az anyag áttekintését is lehetővé tegyék, de semmikép se legyenek a közölt anyagnak egyszerű kivonatos átírásai. A terjedelem erős korlátozása s a magas

színvonal, amely a bevezetés feldolgozójától a művészt megközelítő tudományos művet kívánt, nagy követelmények voltak, de — ha néha meg is kellett alkudni a feldolgozó formai készségének hiányaival — ezeket a postulatumokat elejteni a vállalat kockáztatása nélkül nem lehetett. A Társulat irattárában vaskos csomót tesznek ki az e szabályzat kidolgozására vonatkozó elaborátumok, élénken igazolva, hogy Klebelsberg gróf milyen alapos elmélyedéssel merült el a részletkérdésekbe is, ha azoknak a megvalósítás körül lényegbevágó jelentőséget tulajdonított. Az új közlési szabályzat első tervezetét Szentpétery Imre professzor dolgozta ki, majd Hóman Bálint terjesztette elő véleményét. A bevezetés körüli kérdésekre csekélységem tett javaslatot. Az ezek alapján összeszerkesztett szöveg bizottsági tárgyalás alá került és a bizottság a szöveget átdolgozta. Ezt az átalakított formát vette alapul Klebelsberg gróf. További magánbeszélgetések hatása alatt a saját szövegét újra is átdolgozta és újabb bizottsági jóváhagyás alá bocsátotta. Közben kikérte Bécsből Károlyi Árpád véleményét is. Az ő kétrendbeli megjegyzései egy harmadik átdolgozást vontak maguk után, amelyet elnökünk 1920-ban nyári pihenője alatt a svábhegyi Bernáth-villa öreg gesztenyefái alatt szintén maga végzett. Ebben a formában került azután elfogadásra az utasítások szövege egy harmadszori bizottsági tárgyalás keretében, szerkezetében és a „szakértelem, a lelkiismeretesség és a legapróbb részletekig lehető alaposág” biztosítását célzó előírásaival teljesen Klebelsberg elgondolása szerint.

Az elvi alapok lerakása mellett teljes erővel folyt az anyagiak előteremtése is. Tisza István bukása után ugyan Klebelsberg is visszavonult, de így annál nagyobb eréllyel vethette magát bele a Társulat ügyeinek intézésébe. Politikai összeköttetései biztosították a kormány támogatását. A pénzügyminisztérium 30.000 koronát adott az új kiadványokra, a kultuszminisztérium évi segélyt. Klebelsberg azonban azon az állásponton volt — amint elnöki megnyitóiiban is hangoztatta —, hogy a társadalomtól vár segítséget. A háború negyedik esztendejében e körül már nehézségek voltak tapasztalhatók. Az első nagy összeg jelentős részét pénzintézetek és nagyvállalatok adták össze. De nemcsak a magánadakozás elakadása fenyegette a nagyszabású terveket. 1918 elején a nyomdai és a papírárak már olyan magasra szöktek föl, hogy az 1914-i árakkal összehasonlítva, a Századok előállítási költsége hat és félszeresére, a Magyar Történeti Életrajzoké ötszörösére emelkedett, úgy hogy a Társulat folyóiratának megjelentetésére 5 K pótdíjat

kellett kivetni és a tagokat önkéntes adakozásra is felszólítani, az Életrajzok előfizetését pedig a tagok részére is kétszeresére emelni. A helyzet kétségbeejtő voltát árulta el, hogy id. Szily Kálmán mozgalmat indított, hogy az összes tudományos társulatok a nyomdaárak által lehetetlenné vált helyzetet és az írói tiszteletdíjak ügyét együttesen vigyék a kormány elé.

Őszre azután bekövetkezett az összeomlás. Társulatunk ugyan 1918 decemberében és 1919. január 16-án még tartott egy-egy választmányi ülést, de utóbb el kellett hallgatnia, kiadványait is szüneteltette, és iparkodott magáról életjelt sem adni, hogy ne kerüljön valami direktórium alá. A proletárdiktatúra alatt az elnökkel is — aki kénytelen volt elrejtőzni — megszakadtak a kapcsolatok. Csak Horthy Miklós bevonulása után indulhatott meg újra az élet. 1919. december 21-én tartotta a Társulat ismét első választmányi ülését. A Századok 1919-i évfolyama azonban rendes terjedelmének felét sem érte el s a deficit mégis 23.000 korona volt. Akik átéltük, sem igen emlékszünk már vissza azokra a nyomasztó viszonyokra, amelyekkel akkor meg kellett küzdenünk. Klebelsberg utóbb büszke volt, hogy a Történelmi Társulat „volt az első, mely az összeomlás kábulatából fölébredt”. Büszke is lehetett rá, mert azt a Társulat egyedül neki köszönhette. Éles szeme azonnal fölismerte, hogy az életlehetőségeknek abban az összezsugorodásában az alkotások megvalósításához az alapfeltétel a munkatársak munkaképességének és munkakedvének fönntartása volt. Egy percre sem vesztette el hitét, hogy a „katasztrófák nemzete” éppen az összeomlás csapásainak hatása alatt hamarosan összeszedi erejét és nagy erőfeszítésekre lesz képes, s az új helyzetben már megindított terveinek még nagyobb jelentőséget tulajdonított. Megvalósításukhoz azonban meg kellett óvni a Társulatot az összeroppanástól s az embereket, akik szolgálatában állottak, az elkallódástól. Egy percig sem gondolt arra, hogy hatalmas terveit elejtse és a Társulat továbbvegetálásának apró gondjaival foglalkozzék. Jól tudta, ha a legszükségesebb eszközöket előteremti, Csánki mint ügyvezető alelnök, valamint a főtítkár és a szerkesztő ezt a feladatot meg fogják oldani. Ment tehát a maga útján, az Újabbkori Források maradt szívéhez nőtt gyermeke, de amint ennek érdekében meg kellett oldani a bécsi kutatások, a nyomda és a papír kérdését, úgy szükséges volt a Társulat emelése is s az embereké, akiknek megélhetését kellett biztosítani, munkakedvüket fönntartani és lelkesedésüket fölszítani.

1920 februárjában az egyének megsegítése volt a sürgős feladat. Klebelsberg gróf, Bánffy Milos gróf, verseghy Nagy Elek követségi tanácsos és Miklós György, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár igazgatója közbejöttével 247.500 K-t gyűjtött össze Hollandiában. Ezt az összeget 52 historikus közt osztatta fel olyan módon, hogy 2000—5000 K-ás segélyeket (4—5000 K-t önálló földolgozásokra, 2—3000 K-t másolásokra) kaptak előleg alakjában bizonyos megbízásokra, esetleg már munkában lévő tanulmányaik tiszteletdíjára. Egy részük éppen az Újabbkori Források sorozata részére adott megbízásokra szólt. De ez a segélyezés túlment az Újabbkori Források és a Társulat keretein és kiterjedt más tudományos testületek, többek közt az Akadémia kiadásaiiban megjelenő munkákra, sőt olyan új témákra is, amelyek Társulatunk tervezett kiadványainak körén kívül állottak, amelyeknél tehát — ámbár a földadat megoldásának szükségéről meg volt győződve — kiadói jogait érvényesíteni nem kívánta. Amikor ezt a segélyezést Klebelsberg bejelentette, bejelentését a következő szavakkal zárta: „Teljes tudatában vagyok annak, hogy a most javasolt intézkedéstől számottevő eredményt csak akkor várhatunk, ha folytatása lesz, ha kiindulási pontja lesz egy nagyobb tudománypolitikai akciónak, amelynek irányáról és eszközeiről talán lesz szerencsém e helyről bővebben nyilatkozni, de már most biztosítani kívánom az igen tisztelt választmányt, hogy ezen a megtisztelő helyen csak addig óhajtok megmaradni, amíg a magyar történetírás ügyét nem üres szólalomokkal, hanem tettekkel támogathatom.“ Valóságos életmentő cselekedet volt ez a magyar történettudomány számára, nyomában fölbuzgott újra a munkakezdés.

A Társulat is megtalálta az átmeneti formát. A tovább növekvő drágulás és az országcsönkítés keservei között a régi keretek nem voltak fönntarthatók. Tagjaink nagyrészt az elcsatolt területekkel elvesztettük. Velük megszűnt minden kapcsolat; akik onnan elmenekültek, sem voltak képesek tudományos célokra áldozni, sokan vagónlakókként várták az emberibb életformák visszatérését. A tagdíj nagyobb emelése csak kilépésekre adhatott volna okot, a hátralékokat is csak óvatosan lehetett behajtani. Sok alapítotagnak csak kétszáz koronás alapítvány fejében alapszabályszerűen kötelesek voltunk kiadványainkat megküldeni, ámbár a kamatok messze elmaradtak az önköltségi ár mögött. Egyesített 1919—1920. évi zárszámadásunk 4140 K 81 fillér hiánnyal zárult, de e mellett még 61.623 K 43 fillér tartozásunk állott fenn a nyomdánál. A legnagyobb terhet a

Történelmi Életrajzok jelentették. Erre a kiadványra már 1911 előtt is ráfizetett a Társulat. Akkor e kiadvány népszerűsítő jellege miatt a Társulat vállalta az áldozatot, amely évi másfélezer korona körül mozgott. A népszerűsítés azonban csak törekvés volt az Életrajzoknál, amely nehézkes, túlméretezett munkákat adott a közönség kezébe — többnyire írók életrajzeit — sok aprólékos adattal, ami a részletkutatásnak értékes volt, de nem illett gazdagon illusztrált, díszes, a közönségnek szánt kötetekbe. 1918-ban a bevétel már csak 6100 K volt, a ráfizetés meghaladta a 18.000 K-t, az 1919–20. évek kiadványáért pedig 3563 K folyt be, 34.626 K 90 fillér ráfizetés mellett. Ezt a kiadványt is el kellett tehát ejteni, egyelőre ideiglenesen, de föltámasztására többé nem került sor. Fájdalmasabb volt, hogy a Századok terjedelmét is felére kellett redukálni, úgy hogy hosszú éveken át két évfolyamot egyesítettünk egy kötetben. Ezzel meg volt mentve az alacsony tagdíj és az 1921. évi zárószámadás mégis ismét egyensúlyba került.

A létfenntartás tehát biztosítottnak látszott és azontúl más kérdések is szőnyegre kerülhettek. A legsürgősebb nemcsak az Újabbkori Források, hanem az egész magyar történettudomány szempontjából az a fordulat volt, amely az összeomlás kapcsán az osztrák köztársaság levéltári politikájában következett be azzal, hogy a levéltári anyagot 1894 végéig a kutatók részére fölszabadították s az addig titkosként kezelt iratok is hozzáférhetőek lettek. Magyarországra nézve tehát igen fontos volt, hogy betekintést nyerjen például az államtanács vagy a császári kabinet kötegeibe és sok más addig elzárt sorozatba. A megoldás pedig annál sürgősebb volt, mert kalandor dilettánsok vetették magukat az anyagra, akik, szenzációt hajhászva, néhány csattanó irat közlésével iparkodtak a kínálkozó hasznot lefölnöni, de ezzel a rendszeres kutatás és publikálás lehetőségeit rontották. Megoldandó volt azonkívül a kutatás finansziális része. Rendszeres kutatás hónapokig tartó munkát kívánt meg. Erre historikusaink többnyire a szabadságot sem kapták meg, de a hosszú fentlakás költségeit sem bírták. A bécsi levéltárak anyagában tehát jórészt csak az ottani levéltárakban alkalmazott tudósaink dolgozhattak. Klebelsberg korábbi bécsi látogatásakor már fölmerült az a terv, hogy valami módon egy kis intézetet kellene szervezni, amelyben váltakozva állandóan néhány másoló és kutató tartózkodhatnék. 1920 elején arról értesítettek bécsi kollégáink, hogy a közös vagyion fölszámolására kiküldött magyar bizottság a magyar gárdapalotában kapott helyiségeket és

hogy ezzel kapcsolatban meg lehetne kísérelni, hogy kutató tudósaink részére is négy-öt szobát engedjenek át. Az első roham nem sikerült; bécsi katonai missziónk vezetőjének információja alapján kérésünk elutasított, de Klebelsberg közbelépésére Teleki Pál gróf külügyminiszter kieszközte ez intézkedés megváltoztatását és a honvédelmi miniszter június 26-án elrendelte három szoba átadását. Így sikerült a gárdapalotában, igaz, hogy egyelőre csak a manzard részben, csak meredek csigalépcsőn megközelíthető helyen egy nagy és két egymásba nyíló kis szobát szerezni. Bébútorzásokra Klebelsberg gróf Esterházy Pál herceget kérte meg, aki a szükségeseket készséggel bocsátotta rendelkezésre. Nehezebb volt az ágynemű kérdése. Ennek érdekében Klebelsberg grófnő az akkor Budapesten tartózkodó Pedlow kapitánynál is eljárta. Szeptemberre Eckhart Ferenc elkészült a berendezéssel. Első kiküldöttünk, Mályusz Elemér azonban már augusztusban Bécsbe érkezett, a berendezés elkészültéig tehát a Pazmaneum adott neki hajlékot. Ott lakott néhány hétig Hajnal István is. Átköltözésük 1920. október 12-én történt. Rövidebb ideig ebben az évben még Angyal Dávid és Alföldi András is fönt dolgozott.

Ebből a magból fejlődött a Történeti Intézet. Kiküldöttünk ugyan elég primitíven voltak elszállásolva, de mindenkori örült a munkalehetőségnek. Étkezni a kiküldöttek a főlszámoló hivatal konyhájára jártak, amely a palotában a gárdistákat és a hivatalos ügyben Bécsbe utazó magyar urakat is ellátta. 1922-ben sikerült a félemeleten egy főlszabaduló háromszobás részt is megszerezni, melyhez Schönborn-Buchheim Károly gróf és neje adták a szükséges bútort. Ennek középső termében nyert elhelyezést Károlyi Árpád könyvtára, amelyet a kultuszminisztérium az intézet részére megvásárolt, amikor Károlyi Budapestre készült költözni. Ez az átköltözés azonban elhalasztódott, mert Károlyi egy lezárt csomagban a levéltárban megtalálta a Széchenyi István grófnál Döblingben lefoglalt iratokat. Ezek kiadása az Újabbkori Források sorozatában egyelőre mégis Bécshez kötötte Károlyit, ő maga is beköltözött az új rész egyik szobájába, ahonnan később, amikor Klebelsberg utóbb mint kultuszminiszter a gárdapalotát a bécsi Collegium és a Történeti Intézet céljaira átvette, külön kétszobás lakosztályba ment át, amely mellett az intézet irodahelyiséget is kapott. Akkor költöztek le az ifjabb kutatók is a padlásteri szobákból, minthogy az intézet a palota félemeletén egész sor helyiség fölött rendelkezett.

A Döblingi Hagyaték pompás anyaga volt az Újabbkori Források első kiadványa. Első kötete 1921-ben jelent meg, a második, Széchenyi nagy magyar szatirájával, a következő évben. Kitűnő beharangozó volt ez az új sorozat számára. Klebelsberg mindent elkövetett, hogy a kiadvány elkészültét, szép kiállítását és terjedését előmozdítsa. A két kötetből külön bibliofil kiadást is rendezett merített papíron, számozott példányokkal és maga gyűjtötte az előfizetőket. Ehhez a kiadáshoz külön művészi rézkarc-emblémát készíttetett. Minthogy a papírszerzés akkor igen nehéz dolog volt, maga járt el a papírnagykereskedőknél a kiadványhoz szükséges papír kiválasztására és lekötésére. Akkor már belügyminiszter volt. Volt elég gondja, de a társulati ügyeken, különösen a bécsi kutatáson és az Újabbkori Források összes szellemi és technikai kérdésén állandóan rajta tartotta a szemét. Gyakran a minisztériumból telefonon kért fölvilágosítást, hogy ez vagy az a részlet mennyivel jutott előbbre, vagy adott utasítást, hogy a szóban forgó problémák milyen irányban volnának megoldhatók. A Döblingi Hagyaték első elkészült példányát bemutatta a kormányzó úr főméltóságának, aki ez alkalomból legfelsőbb kéziratban üdvözölte történettudományunk akkori nesztorát.

A technikai nehézségek folytonos súlyosbodása és az inflációs áremelkedés érlelte meg azt a gondolatot, hogy a tudományos társulatoknak össze kell fogniok, hogy saját erejükkel emelkedjenek ki az örvényből, amely sokkal veszedelmesebb mélységbe rántotta őket, mint a háború nyomora és minden munkájukat szinte megsemmisüléssel fenyegette. A probléma az volt, hogy új alapokon keressék működésük további lehetőségét. Mindjárt a proletárdiktatúra bukása után a Társulat beadvánnyal fordult a kultuszminiszterhez. Pekár Gyula államtitkár csak azon a módon látta lehetségesnek a kibontakozást, ha egy új alapítású kultúrnyomda állítaná elő az összes társulatok folyóiratait, hogy így az üzleti haszon a társulatok számára legyen megtakarítható. Az informatív adatgyűjtés meg is indult, de az ügy nem jutott előre. Egyelőre a minisztérium csak olcsóbb papírt szerzett a társulatok részére és azt fölosztotta közöttük. Ezt az ügyet a minisztériumban Czákó Elemér miniszteri tanácsos vette kezébe és szerencsésen le is bonyolította. Ő fölismerte Klebelsberg kezdeményezéseinek jelentőségét és mindenben készségesen előmozdította azokat. Az olcsó papír azonban magában még nem volt elégséges a magyar tudományosság fennmaradásához, annál kevésbé, mert a nyomdák, amiért a papirost a társulatok nem az ő útjukon szerezték,

az e révén elmaradt haszon címén jelentékeny százalékot számítottak föl. A Századok terjedelmét ugyan sikerült 60 K-s évi tagdíj mellett 20 ívről ismét évi 25 ívre fölemelni, de talpraállítása azon az alapon, hogy a társadalom is jelentékenyebb adományokkal sietett volna segítségére, hiú remény maradt. Saxlehner András adománya: 80.000 K egy füzet költségeire 1922 elején fehér hollóként magára maradt s a Társulat főtitkára, Lukinich Imre az évi közgyűléseken bemutatott beszámolóiban hiába panaszkolt, hogy a történelmi név és az anyagi eszközök bősége tudományos életünk és intézményeink vergődését közönyös szemmél nézi. Rendkívüli kiadványokra, nagy publicitással megindított mozgalmakra még reagáltak, de a mindennapi élet szükségletei iránt semmi érzékük nem volt.

A döblingi hagyaték szép sikere után egyéb forráskiadványaink jövője kétségesnek látszott. Az előbbinek megjelenését jelentékenyen mozdította elő Széchenyi István gróf unokáinak, Teleki Tiborné és Károlyi Alajosné grófnőeknek 200.000 K-s adománya, amely mellett a többi adomány — a Tébe 100.000 K-s befizetésétől eltekintve — 10—25 ezer K-s tételekből állt és nagyrészt vállalatok részéről folyt be. Az Újabbkori Források kiadása azonban, amikor egy 40 éves kötet nyomdai munkája papír nélkül is — a másolási munkákat és az írói tiszteletdíjat sem számítva — 150.000 K-n fölül mozgott, ilyen alapon alig volt megoldható. Évi két kötet megjelentetéséhez 300—400.000 K-ra lett volna szükség, ha a másolást a Bécsi Történeti Intézet fedezi. Klebelsberg gróf tehát Buday László révén 1920. augusztus 6-án értekezletet hívott össze a Magyar Kir. Statisztikai Hivatalba, amelyre a társegyesületek, gazdasági szövetkezetek és egyesületek és néhány napilap képviselői hivattak meg. Előttük fejtette ki a Döblingi Hagyaték jelentőségét és mutatott rá az adott helyzetre, amely a tudományos könyv terjesztését lehetetlenné teszi. Csak a primitív viszonyokhoz való visszatérésben látta a megoldást, előfizetők gyűjtése révén, s erre a föladatra kérte az összefogást, a társadalmi faktorok, a tudományos és gazdasági egyesületek és szervezetek intenzív propagandáját. Az ülés jelentékeny eredménnyel zárult. Zielinszky Szilárd, a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet elnöke mutatott különös megértést és fölvetette Széchenyi munkái teljes kiadásának gondolatát. Egy altruisztikus könyvkiadó részvénytársaság terve alakult ki „Széchenyi Könyvtár kiadó rt.” címen. 1920 végén mentek szét a levélbeli fölszólítások Klebelsberg gróf és Zielinszky aláírásával. Budapest Székesfőváros és a Hangya szövetkezet 200—200.000 K-val

járult az alapításhoz, a Pénzügyi Központ ugyanannyi értékű részvényt jegyzett, a Grünwald Testvérek és Schiffer cég 100.000 K-t, a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Rt. 60.000 K-t, az Első Pesti Hengermalom 50.000 K-t adott. Az eredmény egymillió korona volt, amely 211.000 K kivételével mind a Társulat birtokába került. Ezenkívül sikerült az akkor fönnállott Anyagértékesítő Rt.-tól másfélmillió korona értékben elsőbbségi részvények jegyzését elérni. Ez volt az alapítás legnehezebb kérdése. Klebelsberg csak Bethlen István gróf segítségével tudta elérni ezt a támogatást. Így 2.500.000 korona tőkével megalakult a Széchenyi Könyvtár kiadó Rt. Széchenyi összes munkáinak és az Újabbkori Forrásoknak kiadására. Széchenyi összes munkái érdekében tehát Klebelsberg tárgyalást indított a Magyar Tudományos Akadémiával, Széchenyi naplóinak birtokosával, és — hála Berzeviczy Albert és Balogh Jenő jóakaró megértésének — a Széchenyi-munkák publikálására Társulatunk az Akadémiával karöltve közös bizottságot alakított.

Ezzel párhuzamosan haladt az altruista nyomda létesítése. Ámbár sikerében azok bíztak legkevésbé, akik a tudományos társulatok összefogását leginkább propagálták, ez az alapítás is megvalósult. A minisztérium részéről Czákó Elemér volt legbuzgóbb előmozdítója. Ebben az alapításban a Társulat csak közvetve volt érdekelve, bár elsősorban ez, illetve Klebelsberg Kunó gróf harcolt érte. Az alapításhoz fedezetül az az 1.500.000 K szolgált volna, amelyet a kultuszminisztérium a Társulatoknak átengedett olcsó papírért számított föl, amelynek behajtásáról azonban utóbb lemondott. Már 1921 májusában akadt is egy eladó nyomda, de mire a társulatok képviselőit össze lehetett gyűjteni, eladták. Így egy bizottság küldetett ki, mely azután a Mária Terézia lak-tanyában akart helyiséget szerezni és új gépekkel berendezkedni. Kitűnt azonban, hogy ezt öt millió alul nem lehet lebonyolítani s a gépeket szállító gyár még 30% áremelést is fenn akart magának tartani. A Déri Frigyes alap 1.000.000 K kamatmentes kölcsönt volt hajlandó adni, 1.000.000-t az Országos Központi Hitelszövetkezet jegyzett évi 5%-os nyereség biztosítása ellenében, 500.000 K kamatmentes kölcsönt pedig a pénzügyminisztérium ígért. A tudományos társulatokra így 1—1.500.000 K részesedés maradt, amiből 250.000 koronát a Széchenyi Könyvtár kiadó Rt., 59.070 K-t (az az összeg, amely a kedvezményes papír vételárának elengedéséből származott) pedig a Történelmi Társulat vállalt magára. Ezen az alapon a tárgyalásokat Horánszky Dezső, az Orsz. Központi Hitelszövetkezet vezérigazgatója vette kezébe.

Az ügyet azonban egészen más irányba terelte, hogy Czakó egy még alig használt, békeanyagú nyomdát talált, amelynek megvásárlását azután a kiküldött szűkebb bizottság el is határozta. Az akkori lakásinségben Klebelsberg azt kívánta, hogy az egyetem adja át bölcsészetkari főépülete alagsorának egy részét a nyomda céljaira, amelynek igazgatója Czakó Elemér lett.

Ezzel együtt oldódott meg a tudományos társulatok szövetségének kérdése is. A tudományos társulatok a nyomda részvényesei lettek. Ott nyomatták folyóirataikat és kiadványaikat s a végeztetett munka után visszatérítést kaptak. A szövetség formális megalakulása csak 1923. január 24-én történt, amikor Klebelsberg a belügyi tárcát már fölcserélte a kultusztárcával. Mint kultuszminiszter az újonnan létesített intézményekért teljes erővel vetette latba tekintélyét és hatalmát, főképp azonban munkáját és tudását. A nyomda ügye annyira szíven feküdt, hogy reggelenként, mielőtt a minisztériumba bement, sűrűn látogatott el oda, megnézni, hogy az üzem hogyan megy, mire volna szüksége, az új gépek megérkeztek-e, hogyan válnak be s a kiadványok hogyan készülnek?

Utóbb a szanálás, a pengőszámításra áttérés okozott még egy igen komoly zökkenőt. Pénzünk elértéktelenedésének bevallásával megsemmisültek a milliók. A Széchenyi Könyvtár kiadó rt. is, amely eddig kitűnően teljesítette föladatát, fölszámolt. A nyomdát hasonló bajoktól mentesítette az Egyetemi Nyomdával való fúziója. A társulatok, így a Történelmi Társulat állami szubvencióját is a minisztérium a nyomdának utalta át, amely néhány százalékot fizetve az előre hitelezett pénzért, ennek terhére számolta el követeléseit. Akkor már — 1923 óta — a Társulattal kötött szerződés értelmében a Bécsi Történeti Intézet is a Gyűjteményegyetem gondjaira volt bízva, ami a Társulatot ez alól a teher alól fölmentette. Az anyagi nehézségek tehát háttérbe szorultak. A 20-as évek elején Klebelsberg gróf az anyagi alapot még adományokból iparkodott előteremteni. A Széchenyi Könyvtár kiadó rt. és a Tudományos Társulatok Szövetsége nyomdájának megalapítása mellett még kiemelendő, hogy 1922 januárjában József főherceg tábornagy úr öfensége a tervezett József nádor kiadvány részére 400.000 K-t ajánlott meg, azonkívül Klebelsbergnek sikerült 1922 nyarán egy magát megnevezni nem akaró mecénástól másfél millió, az United American Linestől pedig egymillió koronányi adományt szereznie minden megkötöttség nélkül. Az infláció azonban később az adománygyűjtést is lehetetlenné tette.

1925-ben egy 100.000 K-s adományt a Társulat már föl sem vett, tekintettel az összeg csekély voltára. A szanálás után tehát megint csak az állami támogatás segítségével voltak kiadványaink megjelentethetők. Klebelsberg még egy évvel a minisztérium éléről való távozása előtt az Újabbkori Források kiadására évi 40.000 pengőt állított be, amelyet azonban utóda évi 6000 P-re szállított le, ami egyetlen kötet költségét sem fedezte. Más hatóságoktól és egyesektől bizonyos meghatározott célra kapott összegekkel mégis sikerült azután is elérni, hogy nagyjában az első szerényebb elgondolás kerete, évenként két kötet megjelentetése be volt tartható. Az Újabbkori Forrásoknak eddig 40, nagyobbrészt igen testes kötete jelent meg és négy sajtó alatt van, több kötet pedig nyomdakészen várja sajtó alá adását, illetve a fedezetet, amely ezt lehetővé teszi.

Főlemelő élmény volt, hogy Klebelsberg első elnöki megnyitója után milyen erővel indult meg a tudományos munka megszervezése. 1920 őszén Hóman Bálint Magyar Történettudományi Kézikönyv kiadását javasolta, melynek tervét is benyújtotta. Klebelsberg még abban az évben 20.000 K-s segélyt eszközölt ki a kézikönyv részére, amelynek kötetei gyors egymásutánban láttak napvilágot és nagy hatással voltak az újabb historikus nemzedék módszeres képzésére. Szekfű Gyula, aki az eredeti elgondolás szerint Károlyi Árpáddal együtt készítette elő a D. plomáciai Emlékek tervezett sorozatát, a velencei anyag mellett a simancasi levéltár átkutatását is szövéttette. Klebelsbergnek még 1921-ben sikerült is embert találnia Szittyay Dániel jezsuita atya személyében, aki gazdag fényképmásolatgyűjteménnyel tért vissza Spanyolországból. A velencei kutatásokat pedig a jászói premonstrei rend segítségével oldotta meg. Kravjánszky Mór kanonok több évig dolgozott a velencei levéltárban, anyaga azonban rengeteg terjedelme és aránylag soványabb magyar vonatkozásai miatt Klebelsberg halála után fedezet hiányában nem volt kinyomatható és így a fáradságos kutatások eredményei csak egy kötet feldolgozásban láthattak napvilágot. A diplomáciai emlékekről különben elterelődött a figyelem. Károlyi kezébe kerültek gróf Batthyány Lajos miniszterelnök poréneki iratai és ezeket publikálta két szép kötetben, majd megbízást kapott, hogy a Batthyány-minisztérium működésének anyagát gyűjtse össze. Ez utóbbi iratanyag ötkötetnyi terjedelemben le is van másolva és Társulatunkra hárul a kötelezettség, hogy gondoskodjék sajtó alá rendezéséről és a bevezető tanulmány elkészítéséről. Szekfűt viszont az „Iratok a magyar államnyelv történetéhez” munkálatai foglalták le és meghívá-

sával a Pázmány-egyetemre, majd Magyar Történetének megírásával elvesztette a kapcsolatot ezzel a tárgykörrrel. A Törökkori Kútfőkből így csak egy kötet jelent meg; külön fedezet hiányában ez az amúgy is nagy akadályokba ütköző sorozat abbamaradt. A kellő szaktudás, főképp a török nyelv és paleográfia nehézségei is közrejátszottak ebben, ámbar a török paleográfia problémáját, amelynek megvalósítását Klebelsberg gróf magyar feladatnak hirdette, az Országos Levéltárnak Fekete Lajos munkájával sikerült megoldania.

Ennyire szétágazó föladatakhoz azonban nemcsak az anyagi eszközök nem voltak elégségesek, hanem akkor még nagyrészt a kellőleg képzett kutatók is hiányoztak. Az eredeti elgondolás az volt, hogy az egyetemről kikerülő új historikus nemzedék fogja diplomájának megszerzése után a kiadni tervezett iratok anyagát másolni. Ilyen fáradságos és saját fejlődésük és jövőjük szempontjából terméketlen munkára azonban hosszabb ideig a képzettségük és tehetségük folytán megbízható ifjakat alig lehetett visszatartani. Az olyan kiváló kutatókat, mint Hajnal István, Mályusz Elemér, Miskolczy Gyula, Paulinyi Oszkár önálló munkára kellett engedni. A másolás, egyes nagyobb földolgozások vagy kiadványsorozatok részére, tehát szűkebbre szorult össze, már azért is, mert a feldolgozók sem tekinthettek el attól, hogy az anyagot maguk nézzék át. Mire pedig az első nekilendülés után az újabb generáció felnőtt, az elhelyezkedés nehézségei okoztak bajt; a különleges munkára alkalmatlan, gyengébb képzettségű ifjak elfoglalták a megürülő állásokat és kiváló társaik velük szemben a pénzügyminisztérium meg nem értő formalizmusa miatt igen hátrányos helyzetbe kerültek. A publikálendő kéziratanyag fölhalmozódása miatt nagyobb új témákra nem is kaphattak megbízást. Hogy a klebelsbergi lendület megújulhasson, arra volna szükség, hogy egyrészt a publikálásra bőségesebb anyagi eszközök álljanak rendelkezésre, másrészt a tudományos pályára menő ifjúság nyomasztó helyzetén lényeges könnyítés történjék.

Klebelsberg, ha már általánosságban nem tudta megoldani a középosztály kérdését, amelyet a háborús és a háború utáni pénzügyi politika meggondolás nélkül áldozott föl, gondosan őrködött azon, hogy a kiemelkedőbb értékeket veszni ne hagyja. Megbízások és kiküldetések, kutatási segélyek és írói tiszteletdíjak mindig idejében érkeztek, hogy a bajt elhárítsák. Az idősebbeket ugyan nagyon bántotta, hogy megélhetésüket is csak ezek az eszközök biztosíthatják — ezt Klebelsberg maga is érezte —, de ezen nem volt módjában segíteni. Azon őrködött tehát, hogy

munkatársait legalább ilyen módon mentesítse az élet nehéz gondjaitól. Károlyi Árpádot, akivel szemben nyugdíjának megállapításakor, mert közös intézmény tisztviselője volt, a magyar nyugdíjasokénál is kedvezőtlenebbül jártak el — a bécsi intézet vezetését reábízáva — keserves nélkülözések után ismét megszabadította súlyos gondjaitól, ha a vele szemben hosszú érdemes szolgálat után megnyilvánult méltatlanság keserűségét nem is tudta megszüntetni. De nemcsak a beérkezettekre volt gondja. Azt hirdette, hogy „az a nemzet, mely nem képes tehetséges fiainak kifejlődését biztosítani és őket a nekik megfelelő helyre állítani, a középszerűség kezén elsorvad.“ Különös gonddal figyelte tehát a tanáraiktól beszerezett információk alapján az új tanárjelölteket, „a legfinomabb, az üde, derűs tehetségeket — amint ő mondotta — a bájos alkotásoknak játékos hajlamú mestereit“, akiknél félt, hogy „ők törnek le legkönnyebben“. Már diplomájuk megszerzése előtt számbavette őket külföldi kutató munkára és ott mutatott képességeik szerint nagy szeretettel gondoskodott megfelelő elhelyezésükről. Korszerű iskolázás, előrelátó munkaszervezés és a jövő tudósnemzedékről való gondoskodás így kapcsolódott össze működésében. Ha valakinek távoli országban volt szüksége anyagának kiegészítésére, sem fáradságot, sem pénzt nem sajnált, hogy munkáját lehetővé tegye. Nagy súlyt vetett arra, hogy a Széchenyi-kiadvány mellett a Kossuth-emigrációra vonatkozó sorozat is mentől tökéletesebb legyen s ezért Jánossy Dénest egy évre Amerikába küldte az ottani anyag föl kutatására.

Nagy öröme telt abban, ha törekvéseit megértették és várákozását kielégítették. Az Újabbkori Források minden kötete külön-külön öröm volt részére. A nagy témacsoportok ragadták meg leginkább: a Döblingi Hagyaték, amely Széchenyi-sorozattá alakult, a nemzetiségi kérdés, amelynek munkáján számosan osztozkodtak, József nádor s a Batthyány-kormány iratai vagy Kollonics Einrichtungswerk-je; — szívesen karolta föl a középponti dikasztériumok történetének gondolatát, a nádorok vagy a főkapitányok levelezésének gyűjtését, a kancellárok működésének földolgozását, de szívesen támogatott minden kisebb kutatást is, ha az bele tudott illeszkedni a nagy vonalakba és lényeges kérdést tárgyalt. A fölmerült tervek megvalósítása még évtizedekre adhatna munkát a kutatóknak. Szerette volna a munka ütemét is gyorsítani. A vállalkozó kutatók első ígéreteit, hogy közeli időpontra már nyomdakész kéziratot tudnak adni, készpénznek vette és mentől rohamosabban

romlott a pénz értéke, annál jobban sürgette a munkatársakat. A tudományos kutatás azonban, különösen olyan magas követelmények mellett, amilyeneket az Újabbkori Források utasításai előírtak, az anyag összegyűjtése és megrostálása után a kutatót még annyi időrabló föladat elé állította, hogy a legjobb hiszemben beígért kötetek is évekkal megkéstek. Az 1925. év volt az, melyben először nagyobb-számú kötet jelent meg. Mint akkor, a következő években is négy-négy kötet került forgalomba. 24 kötet megjelenését érte meg. Halála óta ehhez még 16 kötet járult. Mindezekon a munkákon szeme állandóan rajta volt, akárcsak II. Gyula pápáé művészeinek készülő alkotásain.

1928-ban mondott elnöki beszédében különösen nevezetes kijelentéseket tett nemzeti történettudományunkról. „Valóságos történelmi pathológiára, történeti kórbonctan alapítására van szükség. A hanyatló korokat valósággal oda kell tenni a történelem boncolóasztalára, az így feltárt nemzeti hibákból preparátumokat kell csinálni, mint ahogy az orvosi elméleti intézetekben formalinban megőrzik a szerveknek egyes karakterisztikus betegségi eseteit. És ez nem nemzeti önkínzás, önsanyargatás lesz. Célja nem pusztán nemzeti önmegismerés. Ennél sokkal több, világosan fel akarjuk ismerni nemzeti hibáinkat, hogy azután a neonacionalizmus pedagógiája főképen az iskolákban felvehesse a harcot a begyökeresedett hibák és bűnök ellen. Ha végignézzünk nemzeti történelmünk gyönyörű tragikumán, elbámulunk a sok erényen és a meghozott sok honfiáldozaton, a hazáért kiöntött tömérdek honfivéren. És ha annyi hazafiság ellenére is sorsunk annyiszor rosszra fordult, akkor a nagy erények mellett nagy nemzeti bűnöknek is kell lenni. Ezeknek jövő romlásait pedig csak akkor tudjuk meggátolni, ha felismerve azokat, rendszeresen felvehetjük velük a harcot.” Ezen az alapon mondta: „a magyar történelem sokkal több, mint egy tudományszak s számunkra nemcsak okulás és tanulás, hanem nemzetünknek egyenesen éltető eleme.”

Ez a mély meggyőződés állt Klebelsberg történelmi társulati elnöksége — nem, egész kultúrpolitikája mögött. Ezért tört olyan határozottan lándzsát a szigorú tudományosság mellett és óvott olyan határozottan a dilettantizmustól. Amikor Társulatunkat alapították, a történelmi emlékek gyűjtését és a történelem népszerűsítését tűzték ki föladatául. Utóbb már nehéz volt a haladó tudományos kutatás és a teljesen másjellegű népszerűsítés összeegyeztetése. Szilágyi Sándor az Életrajzokat alapította a népszerűsítésre, de a

Századok még az ő halála után is sok olyan terhet cipelt magával, aminek tudományos folyóiratban alig volt helye. Klebelsbergé az érdem, hogy a Társulatot a dilettáns sallangtól megtisztította és a kor színvonalán álló politikát és módszerességet követelt. Ezzel a Századok is tisztán tudományos folyóirattá fejlődhetett s a Társulat színezete is erősen változott. Klebelsberg nem akarta elvágni a kapcsolatot a közönséggel, sőt éppen a szélesebb olvasóközönség érdekében követelte a törekvést a formai szépségre és a lényeges tárgyak földolgozását. Taggyűjtéseink is 1919-től 1927-ig azt bizonyították, hogy az újonnan szerzett tagok fele: iskolák és egyesületek, múzeumi és levéltári tisztviselők, tanárok és tanárjelöltek, papok és szerzetesek, tehát a tágabb értelemben vett szakkörökhöz tartozók. Egy második, népszerűsítő folyóirat gondolata közvetlenül a most folyó háború előtt vetődött fel, de a papírkorlátozások és egyéb háborús nehézségek miatt egyelőre még nem volt megvalósítható.

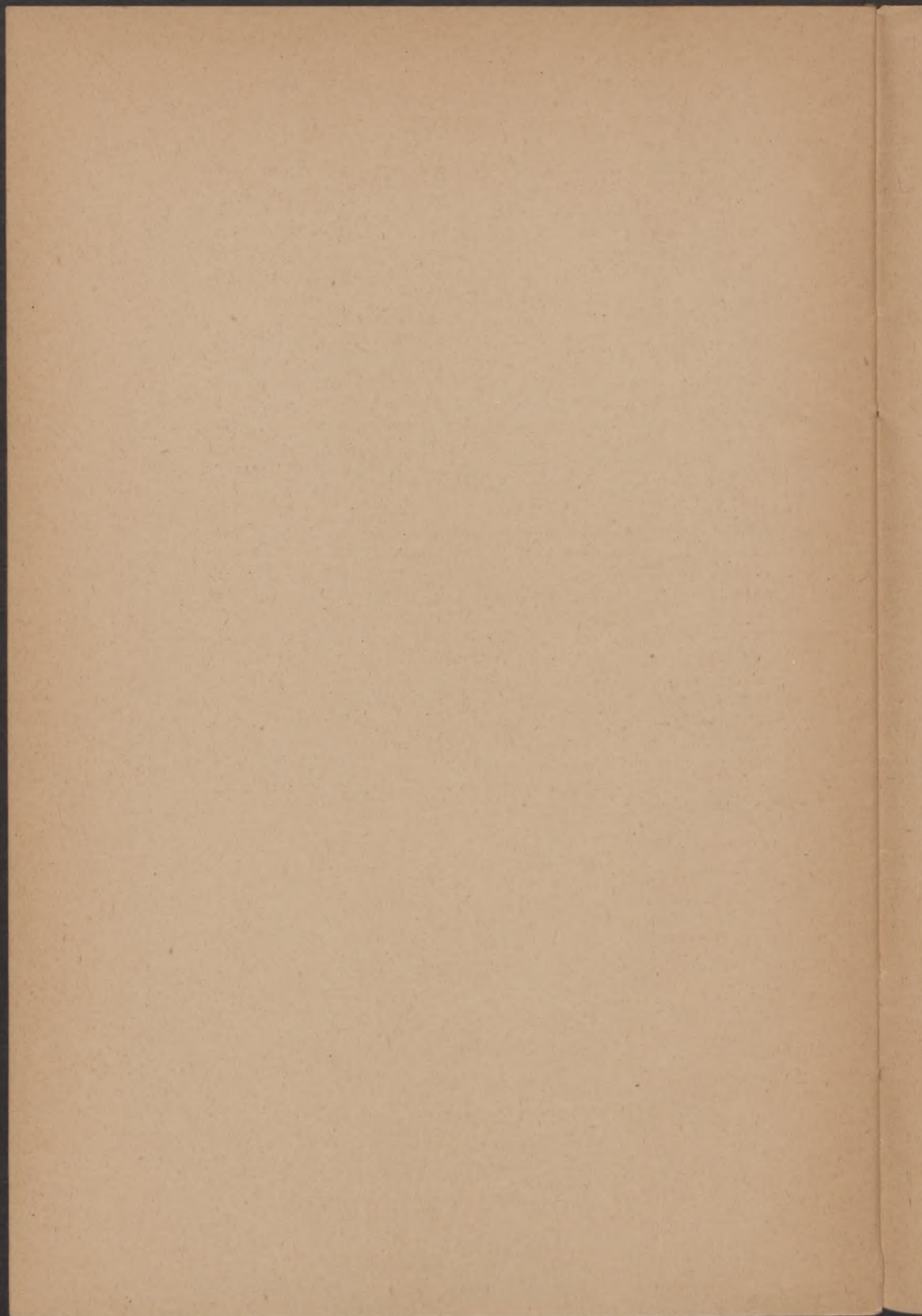
A tudományos jelleg kifejezésre jutott abban is, hogy a Társulat ülésein külföldi neves történettudósokat szólaltatott meg s a történettudósok nemzetközi szervezetével is fölvette a kapcsolatot. A nemzetközi kongresszusokra számottevő delegációkat küldött ki és mindent megtett, hogy a magyar történetírás eredményeiről a külföldet is tájékoztassa. Amikor a dánok kezdeményezésére a kisebb elterjedtségű nyelveken megjelent történeti irodalom eredményeinek ismertetésére terv készült, ebben éppen mi magyarok voltunk az elsők, akik a nemzetközi folyóirat külön testes füzetében bőséges kivonatokban ismertettük újabb kutatásainkat, ezzel sok tekintetben irányt is adva annak, hogy a kérdés megoldása miként lehetséges.

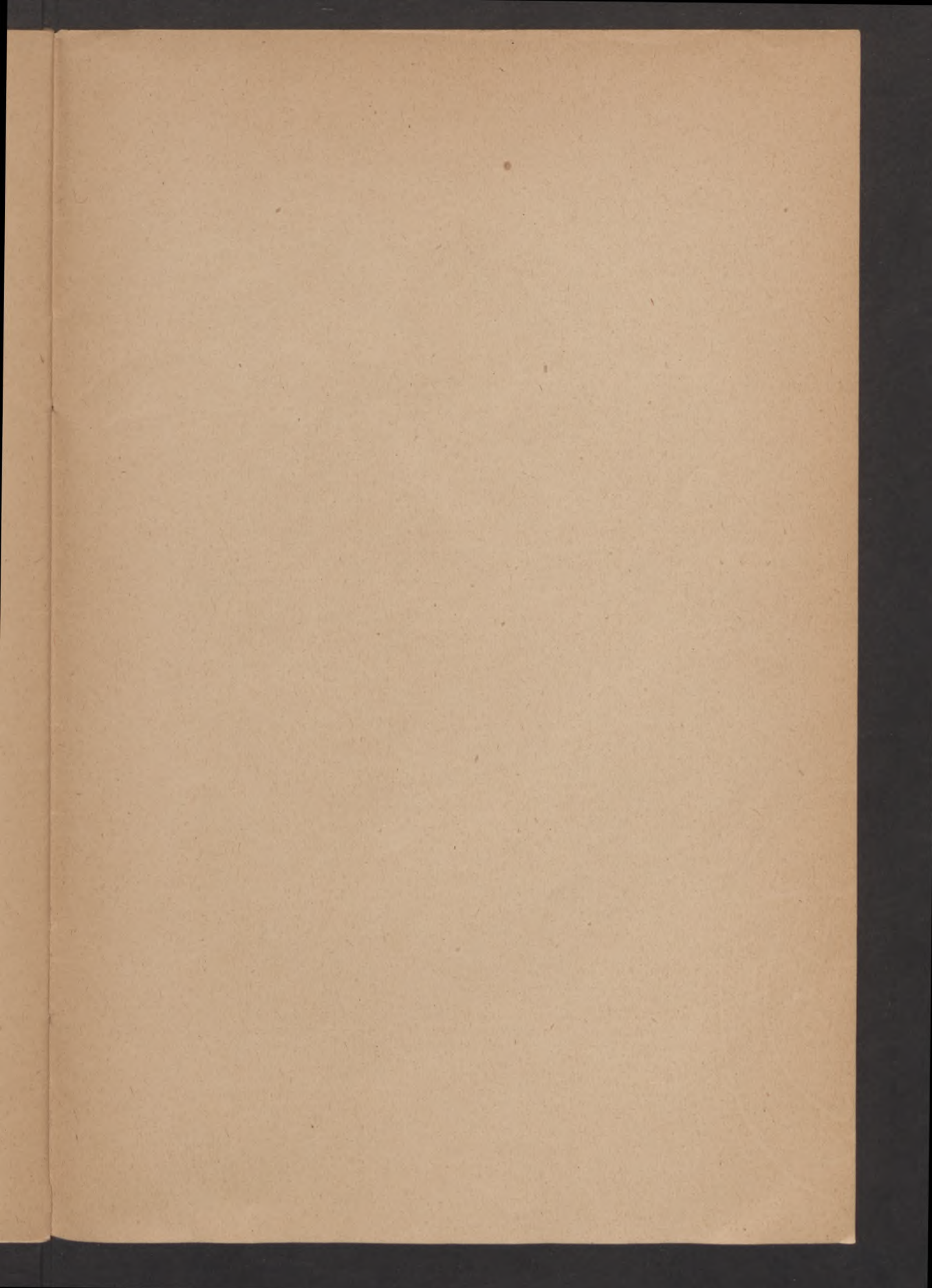
A Társulat és tagjai, a kutatók: régiek és azok is, akik első szárnypróbálgatásaikat végezték, megértették Klebelsberg gróf elveit, jelszavait, figyelmeztetéseit és utasításait. Amit ő hirdetett, az közszellemmé vált historikusaink közt. Ők igazán nem törekedtek arra, hogy elhagyják a kijelölt utat, amelynek kitűzésében nagyrészüket a gróffal együtt dolgozott. Az a szukcesszív szolidaritás, amelynek hiányát Klebelsberg a magyar életben annyira kifogásolta, itt nem hiányzott. A mai ifjak talán már nem is a klebelsbergit, hanem az újat, a követendőt látják ezekben. Bátran elmondhatjuk, hogy amit ő a Történelmi Társulatban művelt, messze annak keretein túl is éreztette hatását nemcsak a kutatásban, hanem a szervezésben is. Ha ma a magyar történettudomány föllendüléséről, egészségesebb irányáról

lehet beszélni, abban jelentékeny része van gróf Klebelsberg Kunónak. Legszorosabban mégis Társulatunk érzi a szuccesszív szolidaritás kötelezettségét. Az a nagy átalakulás, amelyen Társulatunk az ő vezetésével keresztülment, az az új szellem, amelyet oda ő hozott be, az a megfeszített, a legrosszabb időkben szinte hajszott munka, amellyel a hajó süllyedését megakadályozta és a viharon át csendes vizekre kormányozta, sehol annyira nem gyökerezett meg emléket, mint éppen a mi körünkben. Megfogyatkozott erővel az ő halála óta is tartottuk azt az irányvonalat és felvettük a harcot a kishitúséggel. Megragadtunk minden eszközt, amellyel történelmi kultúránkat szolgálhatjuk. Tanúsítják ezt újabban megindított kiadványaink is, amelyeknél a vállalkozás irodalmi kiadó intézetek kezében van, mint a Magyar Történelmi Társulat Könyvei sorozata és a Magyar Művelődéstörténet.

Azok közül, akik vele együtt dolgoztak, már sokan eltávoztak sorainkból, hogy másokat ne említsek, Fejérpataky László, Csánki Dezső, Kollányi Ferenc és Károlyi Árpád. A többiek is, kik még élnek, túl vannak pályájuk zenitjén. Ezt a megemlékezést tehát a jövő nemzedékhez intézett szavakkal akarnám zárni: tartsák meg ők is a szuccesszív szolidaritást, a hűséget a nagy erőfeszítések törekvéseivel szemben és őrizzék híven annak a férfiúnak emléket, aki — hogy saját kifejezésével éljek — gondos orchidea-kertész volt, aki végiggondolt gondolatsorok távlatába állította terveit, aki a magyar történettudomány hivatásáról magas meggyőződést értelt ki magában s a mindennapi munka gyakorlati megoldásában is — nemzete jövője érdekében — lehetőleg a legmagasabb célra és módszeri megoldásra irányította a figyelmet.

Kiadásért felelős: dr. Domanovszky Sándor.

42.524 — Kir. Magy. Egyetemi Nyomda. (F.: Thiering Richárd.)

